

Vapaa tekemään työtä

Varhaisten ihmisten kuvitellaan usein olleen pieniä metsästäjä-keräilijöiden joukkioita. Mies lähtee aamulla töihin vipukeihäänsä tai jousipyssyysä kanssa. Nainen jää hoitamaan lapsia ja etsimään syötäviä juuria, marjoja ja sen sellaista, jos aikaa riittää. Tämän mukavan porvarillisen näkymän viehätystä on puntaroitu monesti. Ihmiselämä on voinutkin olla tuollaista – jossain, joskus, hetken aikaa. Kukaan ei tiedä, mutta joitain todisteita on.

On myös todisteita sen puolesta, että ennen tuollaista elämäntapaa ihmiset tai ainakin ihmisapinat olivat raadonsyöjiä. He kyyristelivät säpsähdellen vesikuopan äärellä ja kalusivat isohampaisempien ja -kyntisempien lihansyöjien jätteitä. Nykyiset kulutusyhteiskunnat ovat aika lailla samankaltaisia, vaikka raadonsyönnin sijaan kutsummekin elämäntapaa shoppailuksi.

Shoppailevan elämäntavan kehitykselle on ominaista pitkälle kehittynyt työnjako. Jotkut ihmiset pakertavat yhden asian parissa, toiset toisten asioiden, ja keskenään he käyvät kauppaa. Me elämme erittäin monijuonteisen työnjaon määräämää elämää. Tämän elämäntavan ymmärrykseen on kaksi ahkerasti kuljettua polkua. Ensimmäistä voidaan kutsua termodynaamiseksi, toista sosioromantiseksi. Aloitetaan termodynaamisesta.

Lähteestä nieluun

Kun tekninen tilpehööri unohtetaan, organismien termodynamiikka on erittäin suoraviivaista. Me – joihin kuuluvat monisoluiset kasvit ja eläimet sekä miljardit yksisoluiset oliot – otamme käyttöömmekin energiaa, joka on yleensä aineellisessa muodossa, käsittelemme sitä ja luovutamme prosessin tuotoksena jätteitä. Käyttöön ottamamme on sekä määrällistä että laadullista, kuten on luovuttamammekin. Eroamme toisistamme ennen kaikkea ”syötteen” ja jätteen määrässä ja laadussa. Ytimekkäästi sanottuna me elämme sekä toisten jätteistä että toisista itsestään. Syömistä ja syödyksi tulemista kuvataan liian usein hierarkiaksi, vaikka se on oikeastaan suuri kehien järjestelmä.

Laadullisia tarpeita ja siten laadullisia eroja voidaan kategorisoida karkeasti: edellä mainitsin lihansyöjät. Niiden lisäksi on kasvinsyöjiä, ja jos olet sittisonttiainen, olet kakansyöjä, ja niin edelleen. Pääluokittelu on tuottajiin (*autotroph*) ja kuluttajiin (*heterotroph*). Tuottajien ja kuluttajien ero on laadullinen, kuten on lihansyönnin ja kasvinsyönninkin.

Tällä tavoin ajatellen voidaan nähdä, että eräänlainen työnjako on rakentunut elämän perusteisiin, kun elämä

on rakentanut planeetan ”biosfääriä”. Laadullisen riippuvaisuuden suuret kehät takaavat, että laadullisesti erilaisilla organismeilla on laadullisesti erilaisia tehtäviä toistensa elämien molemminpuolisessa ylläpidossa. Olemme kaikki kehittyneet tähän tapaan – tällä planeetalla.

Tässä kohtaa on hyvä huomata ”kelpoisimpien selviämisen” ironia. Yksikään organismi ei selviä, mutta niiden sukulinjat selviävät (tai eivät). Siksi evoluutioajattelun huolellisissa versioissa korostetaan ”selviämistä lisääntymisikään asti” eli siihen saakka, että organismi ehtii antaa panoksensa sukulinjan selviämiseen. On ensiarvoisen tärkeää ymmärtää, että energian virtaukset ovat energian vaihtoa ja että energiaa ei budjetoida vain tietyllä ajanhetkellä elävien organismien kesken vaan myös tuleville. Tämä ei ole sen vaikeampaa kuin että ”kasvit tuottavat siemeniä” tai yhtään helpompaa kuin ihmisten syntyvyyden hallinta. Joka tapauksessa biologisen työnjaon seuraukset ylittävät sukupolvien rajat.

Usein kysytään, miksi evoluutio tuotti sukupolviksi rakentuvan lisääntymisen järjestelmän eikä superorganismeja, jotka voisivat elää todella pitkään. Ihmiset väistämättä kysyvät tätä pohdiskellessaan itseään. Se on huono idea, sillä emme ole lähellekään tyypillisiä planeetan miljardien organismien joukossa. Kysymys näyttää olevan, onko energiatehokkaampaa, että on pitkäikäisiä yksilöitä, vai että on rajallinen yksilön elinkaari ja lisääntymällä korvautuminen. Tällainen näkökulma kysymykseen kuitenkin irtaantuu elämän termodynamiikasta ja jopa kieltää sen. Ensinnäkin siinä unohtuu koko kehien suuri järjestelmä. Jos kaikkea olisi vain yksi sukupolvi, kaikki syötäisiin loppuun aika äkkiä. Elämän onnettomuudet toisivat lopun vielä lähemmäs. Tietysti ei olisi myöskään evoluutiota, joka on sukupolvet ylittävä prosessi. Miten siis minkään lajin alkupopulaatio olisi voinut syntyä?

Toiseksi vuodenaikaisuus on erittäin tärkeä tämän planeetan kyvyllä kehittyä ja pitää yllä eliöstöä. Aurinvalon tuottamaa, pohjimmiltaan koko biosfääriä ylläpitävää lämpöä täytyy kuljettaa ympäriinsä, jotta suurin osa planeetasta olisi sovelias liki käsittämättömälle organismien kirjolle suurissa kehissä. Vuodenaikaisuuden seurauksena suurin osa organismeista ei elä yhtenäisissä ilmasto-oloissa vaan kohtaa muuttuvien olosuhteiden

”Me elämme sekä toisten jätteistä että toisista itsestään.”

rytmin: tavallisesti kuumaa kesällä ja kylmää talvella, tai vuoden kostean kauden ja muutoin kuivuuden, tai riittävästi auringonvaloa osan vuodesta eikä yhtään auringonvaloa loppuvuotena. Joillakin, erityisesti isoilla organismeilla, on erilaisia vasteita vuodenaikaisuuteen, kuten lepovaihe epäsuotuisina aikoina (lehtien pudottaminen syksyllä, talviuni) tai muuttovaihe.

Tyypillisemmin vuodenaikaisvaihteluun ja sen aiheuttamaan rasitukseen vastataan elämänkierrolla, jossa hyvin erilaiset muodot seuraavat toisiaan. Parhaita esimerkkejä ovat muna-, toukka- ja aikuismuoto hyönteisillä sekä siemenen ja kasvin muodot kasveilla. Kummassakin tapauksessa varhaiset muodot voivat kestää sen kylmyyden, kuumuuden, kuivuuden tai kosteuden, jota aikuismuodot eivät siedä. Planeetalla säilyvät hengissä elämänmuodot, jotka ovat kehittäneet tällaisen järjestelmän – tai joilla on ollut harvinainen onni päätyä sinne, missä vuodenaikaisvaihtelu on vähäistä ja siedettävää.

Mitä tekemistä suurten kehien termodynamiikalla on työn kanssa? Ihan kaikkea. Termodynamiikassa työn perusmääritelmä kuvaa asioiden liikkuttamista ympäriinsä. Työ on tulosta voimasta, joka liikuttaa kappaletta voiman suuntaan tietyn matkan. Nättiä. Tässä yhteydessä oleellisempaa on, että organismien työ on kasvua ja organismin eheyden säilyttämistä (kehittämällä puolustuksia, syömällä ja tietysti liikkumalla ympäriinsä). Eläimiä voisi pitää liikkuvina ja kasveja paikoillaan pysyttelevinä, mutta silloin unohdettaisiin leviävät rönsyt ja siemenet sekä monet muut tavat, joilla kasvit liikkuvat. Sitten on tietysti lisääntymistyö.

Kaikkeen työhön kuluu energiaa. Voidaan laskea energiabudjetit ja jakaa energiaa erilaisten töiden välillä. Jos kasvit eivät tekisi työtään, me eläimet kuolisimme. Jos mikro-organismit eivät tekisi työtään, kasvit kuolisivat. Ja jos mikään ei tekisi työtään, suuret kehät romahtaisivat. Tällä yleistyksen tasolla kaikki on yksinkertaista: ei magiaa, ei turhaa tilpehööriä. Vasta yksityiskohtiin mentäessä asiat käyvät monimutkaisiksi – tai pikemmin kompleksisiksi¹. Suurten kehien yhteenkietoutuva työ niiden pysyessä yllä ja kehittyessä on nimittäin kompleksisten järjestelmien paradigmaattinen esimerkki.

Termodynaamisesti ihmisillä ei ole kenestäkään muusta poikkeavaa asemaa työnjaossa. Tämä ei muutu koskaan. Pelkkä termodynamiikka ei kuitenkaan kerro koko tarinaa asemastamme biosfäärissä. Me järjestämme ja uudelleenjärjestämme työmme kudelmaa ja vaikuttamme näin suuriin kehiin voimakkaammin ja laajemmin kuin mikään meitä edeltänyt laji. Me olemme kieltä käyttävä laji ja elämme kielellisen toimintamme rakenteistamassa maailmassa. Kykymme kuvitella on erottamattomasti yhteydessä kielellisiin kykyihimme, ja kuvittelemamme määrittää sitä, miten me järjestämme (luomme ja institutionalisoimme) työmme kudelmaa. On siirryttävä symboliseen avaruuteen.

Joutilasta elämää: lähdetään shoppailemaan

Sosioromanttisen polun varrella on kaksi kilpailevaa teemaa. Ensimmäisen mukaan pääsemme utopiaan, kun meidän ei enää tarvitse tehdä työtä. Toisen mukaan työkennellessämme me täydellistymme kunniakkaasti ihmisinä.

Kumpikin teema on raamatullisesti latautunut. Ensimmäinen on nostalginen unelma Eedenistä ja toisaalta rauhoittava haavekuva tulevasta paratiisista. Toinen on käsky, jonka mukaan meidän kohtalomme, velvollisuutemme ja jopa kunniamme on raataa Luojan puutarhassa. Tämä kaksoislataus elää vallitsevissa ideologioissamme, sosiopoliittisissa järjestelmissämme ja näkemyksissä itsestämme. Molemmat voidaan ottaa helposti käyttöön tarpeen vaatiessa. Niiden rinnakkaiselosta juontuu suurelta osin valistuksen teollisten unelmien ja romanttisten haaveiden yhteenkietoutuminen.

Unelmien yhteensopivuudesta vastaa vapauden käsite. Kukin voi pohtia (tai assosoida vapaasti) näiden unelmien dialektista vuoropeliä itsekseen. RYTEIKÖN läpi on lukemattomia polkuja. Vuorenvarmasti jotkut aloittavat palauttamalla mieleen vieraantuneen ja vieraantumattoman työn käsitteet Hegelillä ja Marxilla – klassinen kohtauspiste, jossa näitä unelmia pohditaan vapauden funktiona. Toisella, tuoreemmalla polulla oppaana voisi olla Thorsten Veblenin tuotanto². Koska itse uneksin paluusta termodynamiikan maastoon, tyydyn yhteen il-

miöön esimerkkinä ja puran sotkua siitä käsin. Ilmiö on vanhuuseläkkeelle pääsy eli siirtyminen joutilaaseen elämään aiemman rehellisen rankan työelämän jälkeen.

Siirtyminen joutilalle eläkkeelle on uusi ilmiö konnaisten sukupolvien pyrkimyksenä, vaikka ilmaisu ”levätä laakereillaan” onkin vanha. Pyrkimyksen juuret leviävät moniaalle. Yksi tärkeimmistä juurista on halu saavuttaa arvostettu asema. Joutilaisuus on etuoikeus, joka perinteisesti kuului vain aatelistolle. On kiinnostavaa huomata, että merkantilistisen ja teollisen kapitalismin varhaisvaiheissa yhteiskunnallinen asema ja arvostus kulkivat käsi kädessä haudan partaalle vievän bisnestouhuilun kanssa; eikä tämä ole oikeastaan muuttunut. Erittäin rikkaat jatkavat sitä samaa, joka teki heistä rikkaita, kunnes viikatemies kolkuttaa. Pyrkimys joutilaaseen eläkkeeseen on kehittynyt lohdutuspalkinnoksi niille, joista ei koskaan tule erittäin rikkaita ja jotka eivät koskaan saa arvostettua asemaa. Erittäin rikkaiden puoliset ovat tavallaan poikkeus, sillä heidän elämänsä ehtoon joutilaisuus on heidän puolisoitensa työn tulosta. Joutilaisuutta häiritsevät kuitenkin julkiset odotukset hyväntekeväisyydestä ja muista yhteiskunnallisista velvoitteista. Vanhuuden joutilaisuus ei olekaan suurporvariston vaan ”ryysyporvariston” ja työväenluokan aluetta, ja sitä pidetään yleensä yllä erilaisilla hyvinvointijärjestelmillä.

Toinen tärkeä juuri on moraalinen. Työntäyteisestä elämästä täytyy saada näkyvä ja kouriintuntuva palkinto. Joutilaisuuden tulee olla merkki siitä, että ihminen on elänyt hyveellisen tuottavan elämän. Vanhuuden vapaus on vain oikeutetusti ansaittu palkinto alistumisesta työn kahleisiin aiemmassa elämässä.

Kuninkaiden jumalisesti määrätystä oikeudesta on siirrytty työteliään keskiluokan jumalisesti säädettyjen oikeuksien institutionalisointiin. Locken *Two Treatises of Government* (1689) on ensisijainen profeetallinen lähde. Hänen mukaansa Luojan suoma rationaalisuus antaa ihmisille vallan maan päällä, ja (maa)työ on kaiken arvon perusta. Ricardo laajensi työnarvoteorian koskemaan teollista työtä. Adam Smith antoi sekä ideologisen että sosio-poliittisen kehyksen koko jutun järjestämiseen: markkinat.

Markkinajärjestelmä määrittelee käytännössä työn hyödykkeeksi: se on tavara, jonka työläinen tuo markkinoille. Työllä on markkinahinta, jota tarkkaillen työläiset päättävät yksilöinä, mitä työtä he tarjoavat markkinoilla. Kunhan oletetaan tiettyjä asioita markkinoiden kyvystä luoda taloudellista kasvua itsestään sekä työläisten rationaalisuudesta, syntyy työnjako, jossa markkinoille tuotu työ on riittävä sijoitus luomaan työläisille hyvinvointia. Nyt homma muuttuu hauskaksi. Perinteiset kiistat ja poliittiset erimielisyydet taloudesta alkavat hallita elämäntapaamme. Annetaan niiden jatkua, kun yritämme saada jälleen yhteyden termodynamiikkaan.

Se saadaan aikaan tarkastelemalla seuraavaa erottelua: vapaus *työhön* ja vapaus *työstä*. Markkinoiden romanttisen tarinan mukaan vapaus työhön edistyy ikään kuin näkymättömän käden ohjaamana, kunhan osallistumme kaikki rationaalisesti markkinajärjestelmään. Vastak-

kainen romanttinen tarina, joka kumpuaa Hegelistä ja nuoresta Marxista, kertoo vieraantumattomasta työstä. Jollain sopivalla tuottavuuden tasolla, johon päästään kulkemalla kapitalismin tietä kriittiseen vaiheeseen asti, työn olosuhteet voidaan mullistaa. Tällöin työtä eivät enää määrää markkinoiden vaateet vaan ihmisten valinnat tiellä itsetoteutukseen ja tyydytykseen. Työhön kannustava vaade siirtyy persoonien välisestä (joskin pitkälti persoonattomasta) työnjaosta, jota valitsevat talouden tarpeet, ihmisten omiin tarpeisiin. Ei pitäisi joutua odottamaan vanhuuden etuoikeuksia tehdäkseen mitä haluaa.

Koska kukaan ei ole koskaan keksinyt, miten luoda jälkimmäisen romanttisen tarinan vaatimat olosuhteet muille kuin marginaaliselle eliitille, tyydymme edelliseen. Emme saa tehdä sellaista työtä kuin haluamme, joten sen vastineeksi pääsemme lopulta vapaaksi työstä. Palaamme joutilaisuuteen – huolimatta siitä, että olemme myös saapuneet alueelle, jossa työn ja joutilaisuuden arvot ovat monitulkintaisia. Miten niille määritetään hinta? Monitulkintaisuus tulee peliin yhtäältä työntekijän näkökulmasta, koska on tehtävä päätöksiä eläkkeelle jäämisestä, ja toisaalta koko talouden näkökulmasta, jossa tuottavuutta lasketaan työvoiman avulla. Näyttää siltä, että jakaantuminen työelämään, jota seuraa joutilas elämä, voi olla paras kompromissi. Tiedämme myös, että tämä vaatii avustusjärjestelmän luomista: hyvinvointivaltiota. Tarkastelemalla sitä päästään lähemmäs termodynamiikkaa.

Bernie Madoffin kosto

Hyvinvointivaltio näyttää nykyään hajoavan palasiksi. Kun katselemme sitä näkökulmastamme riippuen pahoillamme tai mielissämme, on pieni pohdinta paikallaan. Ensinnäkin hyvinvointivaltio on aina ollut eräänlainen pyramidihuijaus, ja sen on täytynytkin olla sellainen. Vuonna 2008 huijauksesta pidätetty maailmankuulu Bernie Madoff teki oikeastaan ihan samaa kuin hänen hallituksensa oli tehnyt sukupolvien ajan, kunnes ihmiset alkoivat pitää sitä normaalina elämäntapana.

Pyramidihuijauksen ensimmäinen juju on, että sen on toimiakseen jatkuttava ikuisesti. Koko ajan on löydettävä uusia jäseniä, jotka haluavat ja voivat maksaa vanhoille jäsenille. Jos jäsenkanta kasvaa, on maksuihin vaadittavan rahastonkin kasvettava, jotta pyramidi pysyy pystyssä. Myöhemmät jäsenet ovat näiden olosuhteiden vallassa. Tämä tarkoittaa kahta asiaa hyvinvointivaltiolle. Ensinnäkin sen on pidettävä ihmiset ainaisen kuuliaisina hyvinvointiprojektille. Toiseksi sen on jatkuvasti edistettävä taloudellista laajentumista. Epäonnistuminen jommassakummassa johtaa siihen, että pyramidin rakentaja jää kiinni (ja usein homma päättyy loppuunmyyntiin tai konkurssihuutokauppaan, johon päästään myöhemmin).

Pyramidihuijaus voidaan tietysti pitää käynnissä myös pitämällä uusia jäseniä panttivankeina. Etuja naut-

tivassa päässä olevat sukupolvet voivat jättää lahjoittavien sukupolvien tarpeet ja toiveet röyhkeästi huomiotta ja repiä irti sen minkä saavat. Hienostuneempi strategia nojaa siihen, että osallistumisesta pyramidihuijaukseen tehdään yhteiskunnassa elämisen ennakkoehto kontrolloimalla äänestysprosessia, rahoittamalla ehdokkaita ja muodostamalla ohittamaton äänestäjien eturyhmä. Tämä strategia on onnistunut noin puolen vuosisadan ajan, mutta sen suhteellisen hyväntahtoinen menestys lepää jatkuvan ja ennustettavan talouskasvun varassa. Kovat ajat ravisuttavat yhteiskunnan rakenteita, kun lahjoittavat sukupolvet alkavat epäillä kykyään päästä nauttimaan eduista samalla tavalla kuin nykyiset nauttijat.

Loppujen lopuksi pyramidihuijaus on siis aina riippuvainen vauhdikkaan talouskasvun takaamisesta. Jos kasvun edellytyksiä uhataan peruuttamattomasti, on loppuunmyynti ainoa mahdollisuus. Pyramidihuijaus on mahtava idea niin kauan kuin se pysyy pystyssä. Bernie Madoffilla ei olisi edelleenkään huolen häivää, jos hän olisi voinut säilyttää nauttivien ja lahjoittavien sukupolviensa luottamuksen. (Siksi tällaisista huijauksista käytetäänkin englannissa nimitystä *confidence game*.) Kun luottamus rapautui, Madoff huomasi olevansa konkurssialalla, ja loppuunmyynnistä tuli kivuliaan kallis kokemus sekä hänelle että hänen asiakailleen.

Hyvinvointivaltion tasolla yleisin strategia vältellä loppuunmyyntiä on kieltää, että tulevaisuudessa on ympäristöolosuhteita, jotka rikkovat pyramidihuijauksen ennakkoehtoja, eli tuudittautua unelmaan ehtymättömästä setelitukusta, joka pyörittää huijausta ikuisesti. Olen kuitenkin tarkastellut hyvinvointivaltiota pyramidihuijauksena, jotta huomattaisiin, ettei se ole vain taloudellinen, vaan myös termodynaaminen pyramidihuijaus. Taloudellinen kasvu on aivan välttämätöntä pyramidille, etenkin väestönkasvun ja pitkän vanhuuden joutilaisuuden oloissa. Tällainen kasvu rasittaa biosfäärin kantokykyä. Lähteet ja nielut ovat rajallisia. Yhtä rajallista on se, millä vauhdilla resursseja voidaan käyttää ja jätteitä käsitellä ja puhdistaa³.

Pyramidihyvinvointivaltion syyttäminen ympäristökauhuista on tietysti ironista, koska ihmislähtöisen ilmastomuutoksen kieltäminen liitetään yleensä ihmisiin, jotka mielellään luopuisivat koko avustusjärjestelmästä. He haluaisivat johtaa ympäristön loppuunmyyntiä omilla ehdoillaan. Mutta kumpikaan hyvinvointivaltion tulevaisuudesta keskusteleva puoli ei ole yhtään paremmassa asemassa, jos asiaa tarkastellaan termodynaamisesta näkökulmasta.

Kenelle teet töitä?

Mahdollisia työnjaon muotoja on kosolti, ja jotkut niistä ovat perustavanlaatuisesti erilaisia. Perustavassa erossa yhdet ovat kytkeytyneitä elämän termodynaamiseen rakenteeseen, toiset elämän sosioromanttiseen rakenteeseen. Edellisessä työnjaossa työn tehtävät ja päämäärät kytketään mainittuun erittäin suureen kehien

järjestelmään. Jälkimmäisessä työn tehtävät ja päämäärät kytketään vain ja ainoastaan näkemyksiin inhimillisestä vauraudesta, jotka luodaan politiikan ja itsekäsitysten kielellisessä pelissä.

Edellisessä työn päämäärä on suurten kehien molemminpuolinen ylläpito eli toistemme ylläpito. Jos me kaikki kasvit, mikrobit ja eläimet teemme tavanomaisen työemme, eri muodoissaan evoluution historian varrella kehkeytyvä työnjako saa pidettyä suuria kehii yllä hyvin pitkän aikaa, joskaan ei loputtomasti. Evoluutiokehitys tuottaa *de facto*, joskaan ei suunnitelmallisesti, työnjakoa eli laadullisesti erilaisten asemien järjestelmiä, jotka voivat pyörittää suuria kehii.

Tätä vastoin sosioromanttiset työnjaot eivät tarjoa moista päämäärää, vaikka ne voivat niin uskotella. Ne tuottavat *inhimillisen historian* kaaria, eivät evoluutiossa yhtenäistyneitä muunnelmia suurista kehistä. Työn päämääränä on mukavan ihmiselämän tuotanto, johon kuuluu vapautuminen työstä. Kunakin aikana mukavan elämän olosuhteet määritellään sen itsekäsitysten järjestelmän ehdoilla, joka on vaeltanut symboliseen avaruuteen⁴. Parhaimmillaan suuret kehät ymmärretään väärin ja pahimmillaan ne tuhotaan.

Näiden työnjaon muotojen välillä vallitsee jyrkkä epäsymmetria. Olemme peruuttamattomasti kytköksissä suuriin kehiiin. Ilman niitä maapallolla ei olisi elämää. Pitkän aikaan meitä oli tarpeeksi vähän ja me olimme teollisesti niin alkeellisia, että saatoimme jättää suuret kehät huomiotta. Enää emme ole, emmekä voi. Pitkän aikaa saatoimme antaa inhimillisten historian oikkujen määrittää työnjakoamme ja työroolejamme. Emme voi toimia enää niin. Itse asiassa vaikka termodynamiikka unohdettaisiin, näyttää siltä, että pelkän hyvinvointipyramidihuijauksen näkökulmasta olemme päätyneet kovin äkkiä tilanteeseen, jossa emme enää voi pitää yllä nykyisten järjestelmien sekavaa tilkkutäkkiä.

On erittäin vaikeaa muokata sosioromanttisia työnjakoa niin, että ne osuvat yksiin suurten kehien kanssa. Itsekehun aksiooma pitää meitä ihmisiä kuolettavassa otteessaan ja itsekäsitystemme lahkolaisuus tuottaa jatkuvasti tappavia kiistoja. Ehkä emme koskaan pysty siihen.

Käsikirjoituksesta suomentanut Ville Lähde

Viitteet

- 1 Ks. Chuck & Karl Dyke, Identiteetit. Monimuotoisuuden dynaamiset ulottuvuudet. Suom. Ville Lähde. *niin & näin* 2/12, 22–32.
- 2 Ks. tämän lehden sivut 44–51. Suom. huom.
- 3 Jätteiden käsittelyyn ja puhdistukseen kuuluvat tässä näkökulmassa myös ns. ekosysteemipalvelut, joista tärkeä osa on juuri luonnonjärjestelmien kyky ottaa vastaan ja hyödyntää (myös) ihmistoiminnan jätteitä. Kuten edellä todettiin, ”jätteet” kuuluvat jossain määrin kaikkeen elolliseen toimintaan, mutta luonnollisuus ei takaa ekosysteemien kykyä sietää ja hyödyntää niitä. Suom. huom.
- 4 Ks. viite 1:n artikkeli symbolisten järjestelmien tarkastelusta liikkeenä tilassa.